



ELEKTRON TIJORAT SUBYEKTLARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL ETISH

Kimsanova Gulsanam Hamidullo qizi

Andijon davlat universiteti

Huquq-iqtisod fakulteti

Buxgalteriya hisobi

1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektron tijorat (e-commerce) subyektlarida buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritishning o'ziga xos xususiyatlari va muammolari tadqiq etilgan. Virtual savdo maydonchalari (marketpleyslar), to'lov tizimlari va logistika zanjirlari bilan integratsiyalashgan buxgalteriya hisobini yuritish mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida elektron tijoratda hisob tizimini optimallashtirish, raqamli texnologiyalar yordamida jarayonlarni avtomatlashtirish va soliq risklarini kamaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: elektron tijorat, buxgalteriya hisobi, marketpleys, to'lov shlyuzlari, virtual ombor, elektron hisob-faktura (EHF), tranzaksiya, avtomatlashtirish.

Raqamlashtirish jarayonlari va internet infratuzilmasining rivojlanishi natijasida global va milliy miqyosda elektron tijorat (e-commerce) bozori misli ko'rilmagan sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Elektron tijorat subyektlari jismoniy do'konlarsiz, faqat virtual platformalar (vab-saytlar, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar va marketpleyslar) orqali tovarlar sotish va xizmatlar ko'rsatish faoliyatini amalga oshirmoqda.

Ushbu sohaning o'ziga xos dinamikasi, ya'ni kuniga minglab mayda tranzaksiyalarning amalga oshirilishi, turli xil elektron to'lov tizimlari (Payme,



Click, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatuvchi terminallar) bilan ishlash va yetkazib berish (kuryerlik) xizmatlarining jalb qilinishi buxgalteriya hisobini an’anaviy usullarda yuritish imkoniyatini cheklaydi.

Muammoning dolzarbligi: Elektron tijoratda xaridor bilan bevosita aloqa yo‘qligi, qaytarilgan tovarlar hisobini yuritishning murakkabligi, komissiya asosida ishlaydigan vositachilar (masalan, Uzum, Wildberries kabi marketpleyslar) bilan hisob-kitoblar va elektron hujjat aylanishining tizimsizligi buxgalteriya hisobida jiddiy xatoliklar va soliqqa tortish muammolarini keltirib chiqarmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — elektron tijorat subyektlarida buxgalteriya hisobini tashkil etishning uslubiy asoslarini o‘rganish, uning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash va hisob jarayonlarini raqamli integratsiyalash orqali takomillashtirish yo‘llarini taklif qilishdan iborat.

Tadqiqot doirasida mantiqiy tahlil, tizimli yondashuv, qiyosiy va funksional tahlil, guruhlash hamda modellashtirish metodlaridan foydalanildi.

1. Tizimli tahlil: Elektron tijorat korxonalarining xo‘jalik operatsiyalari oqimi (tovar sotib olishdan boshlab mijozga yetkazish va pulini qabul qilishgacha bo‘lgan barcha bosqichlar) yagona hisob ekotizimi sifatida ko‘rib chiqildi.
2. Funksional tahlil: Buxgalteriya dasturlarining (masalan, 1C:Buxgalteriya va uning bulutli versiyalari) elektron savdo maydonchalari va to‘lov shlyuzlari API (Application Programming Interface) tizimlari bilan integratsiyalashuv funksiyalari o‘rganildi.
3. Modellashtirish: Elektron tijoratda tovarlar harakati, qaytarilgan tovarlar va vositachilik komissiyalarini hisobga olishning optimal hisob-kitob modeli yaratildi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida elektron tijorat subyektlarida buxgalteriya hisobini to‘g‘ri tashkil etish bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan bir nechta muhim jarayonlarga tayanishi aniqlandi:



- Tranzaksiyalarni avtomatlashtirish (API integratsiyasi): Kunlik yuzlab va minglab buyurtmalarni qo'lda buxgalteriya dasturiga kiritish imkonsiz. Shu sababli, veb-sayt (yoki marketpleys shaxsiy kabineti), to'lov tizimi va buxgalteriya dasturi (masalan, 1C) o'rtasida API orqali ma'lumotlar almashinuvi yo'lga qo'yiladi. Buyurtma berilib, to'lov amalga oshirilganda, tizim avtomatik ravishda buxgalteriya o'tkazmasini shakllantiradi va hisob-fakturani (EHF) rasmiylashtiradi.
- Virtual va jismoniy omborlar hisobi (Omnichannel Inventory): Tovar sotilishi bilan onlayn platformadagi qoldiqlar va buxgalteriya balansidagi tovar-moddiy zaxiralari avtomatik tarzda moslashtiriladi. Bu mijozga virtual do'konda mavjud bo'lmagan tovarni sotib yuborish xavfining oldini oladi.
- Qaytarilgan tovarlar (Refunds) va bekor qilingan buyurtmalar hisobi: Elektron tijoratning eng og'riqli nuqtasi — mijozlar tomonidan qaytarilgan tovarlar hisobidir. Buxgalteriya hisobida bu jarayon sotuv hajmini va hisoblangan soliq bazasini kamaytirish orqali to'g'ri rasmiylashtirilishi, qaytgan tovar ombor qoldig'iga qayta kiritilishi talab etiladi.
- Vositachilik shartnomalari hisobi: Kompaniya o'z mahsulotini uchinchi tomon platformalari (masalan, marketpleyslar) orqali sotganda, buxgalteriyada tushumning umumiy miqdori va marketpleysning komissiya xizmatlari alohida-alohida aks ettirilishi lozim.

Elektron tijoratda buxgalteriya hisobini yuritishning asosiy bosqichlari:

- 1-bosqich: To'lovlarni qabul qilish. Xaridor plastik karta orqali to'lov qilganda, mablag' tranzit hisobvaraqa (masalan, 5710 — "Yo'ldagi pul mablag'lari") aks etadi va bank tomonidan vositachilik haqi ushlab qolinib, korxonaning hisob-kitob varag'iga (5110) o'tkaziladi. Buxgalter bu jarayonda bank komissiyalarini xarajat sifatida to'g'ri hisobdan chiqarishi shart.
- 2-bosqich: Tovarni yetkazib berish. Kuryerlik xizmati orqali tovar yuborilganda, u xaridor tomonidan qabul qilinguncha (yoki yetkazib beruvchi



tomonidan hisobot berilguncha) vaqtinchalik "Yo'ldagi tovarlar" hisobvarag'ida turladi.

- 3-bosqich: Hujjatlashtirish. Soliq qonunchiligiga muvofiq, har bir yakuniy iste'molchiga (jismoniy shaxsga) alohida EHF taqdim etish imkonsiz bo'lganligi sababli, kunlik yoki oylik umumiy sotuv hajmlari bo'yicha yagona jamlanma elektron hisob-faktura shakllantiriladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron tijoratda buxgalteriya hisobi an'anaviy savdoga qaraganda ancha dinamik va texnologiyaga bog'liq. Biroq, amaliyotda elektron savdo korxonalari buxgalteriya hisobida quyidagi muammolar va to'siqlarga duch kelmoqda:

- To'lov tizimlari bilan solishtirma dalolatnomalar (Reconciliation) tuzishning murakkabligi: Ko'plab to'lov tashkilotlari tranzaksiyalar to'g'risida turli formatlarda hisobot beradi, bu esa buxgalterdan katta hajmdagi ma'lumotlarni solishtirishni talab qiladi.
- Soliq nazorati va kassa apparatlari integratsiyasi: Elektron savdoda virtual kassa (onlayn-NKM) tizimi va cheklarni xaridorga elektron shaklda (SMS yoki elektron pochta orqali) jo'natish talabi bor. Ushbu tizimlarning buxgalteriya dasturi bilan integratsiya qilinmaganligi soliq jarimalari xavfini oshiradi.
- Chet el valyutasidagi tranzaksiyalar: Eksport yo'nalishidagi elektron tijorat subyektlari (masalan, chet elga onlayn xizmat ko'rsatish yoki mahsulot sotish) uchun valyuta kurslaridagi farqlar va xorijiy to'lov tizimlari (Stripe, PayPal va b.) bilan ishlashning huquqiy va buxgalteriya hisobi mexanizmlari to'liq soddalashtirilmagan.

Ushbu muammolarni tizimli hal etish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

1. Elektron tijorat subyektlari uchun integratsiyalashgan, bulutli texnologiyalarga asoslangan ixtisoslashgan buxgalteriya dasturlari paketlarini (SaaS formatida) joriy qilish.



2. Marketpleyslar va elektron to'lov operatorlari tomonidan buxgalteriya tizimlariga uzatiladigan ma'lumotlar formatini (API bayonnomalarini) davlat darajasida standartlashtirish.
3. Elektron tijoratda qaytarilgan tovarlarni rasmiylashtirish va soliq solish bazasiga tuzatish kiritish qoidalarini yanada soddalashtirish.

Elektron tijorat subyektlarida buxgalteriya hisobini tashkil etish zamonaviy IT-texnologiyalar bilan moliya hisobini sintez qilishni talab etadi. Ushbu sohada muvaffaqiyatli buxgalteriya tizimi — faqatgina soliq hisobotini topshirish vositasi emas, balki real vaqt rejimida biznesning moliyaviy barqarorligini ko'rsatib turuvchi avtomatlashtirilgan raqamli boshqaruv vositasidir.

Buxgalteriya jarayonlarini to'liq avtomatlashtirish, to'lov tizimlari va logistika zanjirlarini yagona dasturiy muhitga integratsiya qilish orqali mehnat xarajatlarini 60-70% gacha kamaytirish, soliq risklarini bartaraf etish va biznes samaradorligini keskin oshirish mumkin. Kelgusi tadqiqotlar elektron tijoratda kiberxavfsizlik va buxgalteriya ma'lumotlarining maxfiyligini ta'minlash mexanizmlarini tahlil qilishga qaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Chaffey, D. Digital Business and E-Commerce Management. Pearson Education.
2. Laudon, K. C. Traver, C. G. E-commerce: Business, Technology, Society. Pearson.
3. O'zbekiston Respublikasining "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonuni.
4. Warren, C. S., Jonick, C. Duffie, J. Corporate Financial Accounting. Cengage Learning.